

УДК 330.341.42

К.В. Баранов
Національний університет
харчових технологій

ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН СЕКТОРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Секторальна економічна структура діалектично пов'язана із загальним розвитком економічної системи. Визначаючи базові пропорції поділу праці, вона відображає тенденцію переходу традиційних та індустріальних економік до постіндустріальної стадії розвитку. Дослідження структурних зрушень національної економіки необхідне для визначення можливостей проведення результативної структурної політики.

Ключові слова: секторальна структура, тертиаризація, структурні зміни, продуктивність праці, макро-продуктивність.

Sectoral economic structure dialectically connected with the general development of economic system. It defines basic proportion of the division of labor, and thus reflects tendency of transformation of traditional and industrial economics towards postindustrial stage of development. Study aims to define possibilities of sound structural policy providing.

Key words: sectoral structure, tertiarization, structural changes, labor productivity, macro-productivity.

Розвиток сучасних ринкових економік супроводжується змінами їх секторальної структури, яка в довгостроковому періоді відображає поступовий перехід більшості розвинутих економік світу від традиційних до індустріальних і далі до економік, структура яких визначається домінуючою часткою сектору послуг. Такі зміни стали однією із визначальних рис сучасних ринкових господарств, зумовлених як внутрішньою логікою розвитку господарських систем, так і впливом глобалізаційних процесів.

Еволюція структури економіки та її зв'язок із темпами економічного зростання та характером економічного розвитку став об'єктом наукового інтересу багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Крім економістів К. Кларка, С. Кузнеца, Дж. Гелбрейта, У. Ростоу, А. Фішера, Й. Шумпетера та інших, структурні зрушення в економіці в контексті теорій суспільного розвитку досліджували відомі соціологи та футурологи Д. Белл та А. Тоффлер. Серед вітчизняних вчених схожою тематикою займалися Б. Кваснюк, І. Крючкова, А. Чухно, Т. Шинкоренко. Численні дослідження трансформаційних процесів в пострадянських країнах та країнах Східної Європи також включали питання змін в структурних параметрах нових ринкових економік.

Завданням даної статті є визначення особливостей секторальних зрушень в економіці України, їх причин, впливу на продуктивність праці в національній економіці та передумов подальшого перспективного розвитку структури національної економіки.

Теорію трьох секторів економіки розвинули в 1930-х роках економісти з Нової Зеландії та Австралії Аллан Дж. Б. Фішер та Колін Кларк. З того часу в економічній науці узвичаївся такий методологічний напрям порівняльного аналізу структури економік, як дослідження на основі трьохсекторної моделі, в якій види економічної діяльності агрегуються відповідно до особливостей технології виробництва та специфіки самого товару.

Первинний сектор — види діяльності, що спеціалізуються на обробці або перетворенні сировинних матеріалів. Вторинний сектор — види діяльності, що

© К.В. Баранов, 2010

Розділ 2. Проблеми економіки АПК, ... шляхи їх вирішення

переважно надають корисності матеріалам, виготовленим первинним сектором. Третинний сектор — економічна діяльність, пов'язана з обміном і споживанням товарів і послуг.

Росіяни Шкаратан та Інясевський вважають основним недоліком даної секторальної структури те, що розподіл економіки на первинний, вторинний та третинний сектори дає надто узагальнені оцінки, що обмежує здатність її ефективного практичного використання [3, с. 7].

Прибічники теорії постіндустріалізму доповнили теорію Кларка — Фішера четвертинним та п'ятірковим секторами. Зокрема, росіянин Іноземцев у четвертинний сектор включає торгівлю, фінансові послуги, страхування та операції з нерухомістю; у п'ятірковий — охорону здоров'я, освіту, наукові дослідження, сфери відпочинку та державного управління [2].

Обґрунтування основної секторальної структури згідно з тенденціями світового розвитку є одним із ключових завдань структурної політики сучасної держави. Принцип розподілу видів діяльності на добувні (первинне виробництво), переробні (вторинне) та такі, що надають послуги (третинне виробництво) закладено в прийнятій та адаптованій більшістю країн системі класифікації видів економічної діяльності *International Standard Industrial Classifications (ISIC)*, яка розроблена ООН і використовується у Системі національних рахунків.

Статистичний розділ сайту ОЕСР «Економічна структура» надає інформацію про структуру економік країн — членів у розрізі поділу на сектори: сільське господарство (*agriculture*), промисловість (*industry*) та послуги (*services*). Подібну статистику можна знайти у World Bank Development Indicators. Загальною тенденцією є зменшення частки зайнятих у первинному та вторинному секторі розвинутих країн, а також . В 2008 році в таких розвинутих країнах як Люксембург, Бельгія, Німеччина та Великобританія частка сільського господарства в структурі валової доданої вартості була меншою за 1 %. Лише в Норвегії частка промисловості у валовому доданому продукті більша за 40 %, в інших розвинутих країнах вона коливається в межах 20–35 %. Більше половини доданої вартості в розвинутих економіках світу створюється в сфері послуг, які стають дедалі різноманітнішими.

Секторальні структури найрозвинутіших в останні десятиліття характеризуються схожими зрушеннями в напрямку збільшення частки третинного сектора. Очевидно, загальносвітовою тенденцією є розширення сфери послуг (у вимірах зайнятості, частки у валовій доданій вартості та ВВП) і відносно скорочення промислового виробництва, видобувних галузей та сільського господарства. Зміна пропорцій між секторами пов'язана із зростанням продуктивності праці у зазначених секторах. На частку матеріального виробництва припадає дедалі менша кількість зайнятих і, одночасно, більші в абсолютному вимірі обсяги благ, які задовольняють, переважно, первинні потреби людини та потреби інших секторів у сировині. Процес тертиаризації (збільшення вагомості третинного сектора економіки) відображає найзагальніші мегаструктурні тренди розвитку світової економіки.

Для аналізу секторальних зрушень в структурі національної економіки використано традиційний метод декомпозиції видів економічної діяльності на 3 основних сектори (Таблиця 1).

В Україні з часів набуття незалежності спостерігаються аналогічні світовим тенденції до тертиаризації (збільшення вагомості третинного сектору), що відображено на рисунку 1,

Дані Світового Банку (*World Bank Development Indicators*) із невеликими відхиленнями співпадають із розрахованими автором за допомогою таблиць „вирати-випуск» показників часток секторів у валовій доданій вартості. Надалі періодом аналізу секторальних зрушень в національній економіці оберемо 2002–

Розділ 2. Проблеми економіки АПК, ... шляхи їх вирішення

2008 роки — час економічного зростання в економіці України, за який наявні потрібні статистичні дані.

Таблиця 1. Класифікація макроекономічних секторів

Узагальнена назва сектору	Позначення	Секції за ISIC. Rev. 3.
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	S1	A-B
Індустрія	S2	C-F
Послуги	S3	G-Q

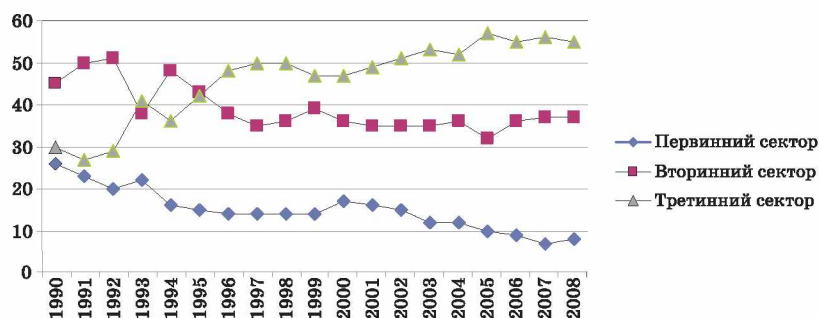

Рис. 1. Секторальні зрушення в економіці України в 1990–2008 роках

Структурні зрушення в національній економіці останніх двох десятиліть були зумовлені не тільки еволюційним розвитком економічної системи, але й трансформаційними потрясіннями початку 1990-х років. Глибока рецесія на початку періоду реформ перейшла у досить потужне економічне зростання, яке тривало з вересня 1999 року по вересень 2008 року. Відомий чеський дослідник Гавлік у дослідженні процесів реструктуризації економік Східної Європи стверджує, що швидке економічне зростання початку XXI століття в Україні — наслідок першої хвилі структурної оптимізації пострадянської національної економіки [4, с. 7].

Американський дослідник українського походження Олег Гаврилишин пропонує розглядати особливі умови «трансформаційної рецесії» у порівнянні з рецесією у ринковій економіці, використовуючи підходи до пояснення рушійних сил трансформації Корнаї та Бланшара [1, с.35].

Корнаї зосереджує увагу на:

- прискоренні руху від ринку продавців до ринку покупців (через лібералізацію цін;
- впровадженні суворих бюджетних обмежень (через приватизацію і ліквідацію різноманітних механізмів державної підтримки, таких як бюджетні субсидії, цільові дешеві кредити і податкові пільги).

Бланшар пояснює проблему рецесії перехідного періоду через механізми перерозподілу ресурсів від старих неефективних видів діяльності до нових ефективних. Він визначає центральний процес справжніх перетворень як такий, що поєднує дві складові:

- перерозподіл ресурсів від старих до нових видів діяльності (через закриття і банкрутства у поєднанні зі створенням нових підприємств);
- реструктуризація компаній, що вижили (через раціоналізацію праці, зміни продукції та нові інвестиції).

Основні передумови пришвидшених секторальних трансформацій, на нашу думку, визначаються саме цими складовими процесу пристосування національ-

Розділ 2. Проблеми економіки АПК, ... шляхи їх вирішення

ної економіки до лібералізованої та відкритої економіки. Подальша конвергенція секторальної структури національної економіки із стандартами секторальної структури розвинутих країн визначалась як цими, суто специфічними обставинами перехідної економіки, так і загальносвітовими тенденціями.

Найважливішими характеристиками секторів є частка зайнятості у секторі в загальній зайнятості, а також частка валової доданої вартості, яка характеризує валовий випуск сектора мінус проміжне споживання. Альтернативним показником, який вказує на вагомість певного сектора в структурі національної економіки є його частка у ВВП країни. У таблицях 2 та 3 наведені дані, які дозволяють визначити продуктивність робочої сили в різних секторах національної економіки.

Таблиця 2. Структура зайнятості у секторах тис. чол.

(% від загальної кількості зайнятих у віці від 15 до 70 років)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
S1	4107.6 (20.44)	4079.1 (20.23)	3974.6 (19.58)	3986.3 (19.28)	3633.8 (17.53)	3468.1 (16.60)	3300.3 (15.74)
S2	5059.3 (25.19)	4956.7 (24.58)	4984.6 (24.56)	5013.9 (24.64)	5024.0 (24.23)	5003.2 (23.94)	4914.8 (23.43)
S3	10924.3 (54.37)	11127.5 (55.19)	11336.5 (56.86)	11679.8 (56.08)	12072.6 (58.24)	12433.4 (59.46)	12757.2 (60.83)

Джерело: дані МОП (<http://laborsta.ilo.org/>).

Таблиця 3. Розподіл ВДВ за секторами у 2002–2008 рр. млн грн. у поточних цінах
(% у валовій доданій вартості національної економіки)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
S1	29418 (14.6)	29059 (12.1)	37258 (11.9)	40542 (10.4)	41006 (8.7)	47417 (7.5)	65148 (7.9)
S2	69480 (34.5)	83094 (34.6)	103528 (33.1)	136341 (35.1)	171258 (36.1)	228824 (36)	277057 (33.6)
S3	102296 (50.9)	128064 (53.3)	172260 (55.0)	211718 (54.5)	261859 (55.2)	358553 (56.5)	481971 (58.5)

Джерело: дані Держкомстату України за відповідні роки.

Макро-продуктивність національної економіки визначається відповідними змінами продуктивності на рівні окремих видів економічної діяльності. Макро-продуктивність національної економіки визначимо як частку від ділення валової доданої вартості відповідного року на загальну кількість зайнятих у віці від 15 до 70 років.

Таблиця 4. Макро-продуктивність та продуктивність праці у секторах економіки % до 2002 року

Роки	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Макро-продуктивність	100	110.2	123.9	121.3	128.5	139.1	139.4
Продуктивність у S1	100	92.10	105.29	91.75	88.69	87.57	98.31
Продуктивність у S2	100	113.03	121.67	127.94	139.71	152.77	146.42
Продуктивність у S3	100	113.80	120.87	125.08	130.37	141.27	143.91

Визначимо також окремо продуктивність праці за кожним із секторів. Отримані результати за допомогою індексів-дефляторів ВВП за відповідні роки переведемо у відповідні індекси, взявши 2002 рік за базовий.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що через низьку продуктивність праці в сільському господарстві, зайнятість в ньому залишається на виключно високому рівні, що особливо контрастно виглядає при порівнянні частки зайнятих у сільському господарстві у загальній структурі зайнятості із аналогічним

Розділ 2. Проблеми економіки АПК, ... шляхи їх вирішення

показником країн — географічних сусідів України із спільними посттрансформаційним минулим. Оберемо для порівняння 3 країни — нові члени ЄС та Росію. Секторальні зрушення в економіках країн з огляду на частину секторів у валовій доданій вартості відображено у Таблиці 5.

Таблиця 5. Секторальні зрушення в економіках країн-сусідів у 2002–2008 роках частка ВДВ сектора у ВДВ країни, %

Росія	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Частка с/г у ВДВ	6.6	6.7	6.0	5.4	5.0	4.9	4.9
Частка промисловості у ВДВ	33.0	32.9	36.5	38.2	37.3	36.7	36.1
Частка сфери послуг у ВДВ	60.4	60.4	57.5	56.4	57.7	58.4	59.0
Чехія							
Частка с/г у ВДВ	3.3	3.1	3.3	3.0	2.6	2.5	2.5
Частка промисловості у ВДВ	36.7	35.9	38.6	37.9	38.2	38.4	37.6
Частка сфери послуг у ВДВ	60	61	58.1	59.1	59.2	59.1	59.9
Угорщина							
Частка с/г у ВДВ	4.6	4.3	4.8	4.2	4.0	4.0	4.3
Частка промисловості у ВДВ	29.9	29.7	30.4	30.2	30.2	29.8	29.1
Частка сфери послуг у ВДВ	65.5	66	64.7	65.6	65.7	66.2	66.6
Словаччина							
Частка с/г у ВДВ	5.1	4.5	4.1	3.7	3.6	3.5	3.1
Частка промисловості у ВДВ	34.0	35.0	36.6	36.5	39.0	38.8	38.0
Частка сфери послуг у ВДВ	60.9	60.5	59.3	59.8	57.4	57.7	58.9

Джерело: OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics.

Як бачимо, частка первинного сектора продовжує поступово знижуватись за рахунок відносно незначних змін первинного та вторинного секторів. У всіх країнах відносна частка первинного сектора у ВВП нижча, ніж в Україні. Проте особливо помітна різниця між країнами при порівнянні структури зайнятих. В порівнянні з 16.6 % зайнятих у 2007 році в сільському господарстві України, в Угорщині, Чехії та Словаччині на первинний сектор припадало лише 4.5, 3.6 та 4.2 % відповідно. Лише в Росії ця частка була дещо більшою — 9 % зайнятих.

Одним із факторів гальмування зростання рівня макро-продуктивності, таким чином, є відносно низька продуктивність праці в сільському господарстві, що уповільнює перспективні процеси тертиаризації економіки.

При дослідженні секторальних зрушень потрібно враховувати декілька факторів, які спотворюють реальні обставини. Це, насамперед, необхідність врахування тіньового сектору. Іншим фактором є те, що межі фірм в сучасних обставинах розмиваються за рахунок активного використання аутсорсингу. За рахунок аутсорсингу підприємства задовольняють власні потреби у забезпеченні багатьох процесів, які раніше рахувались власними витратами підприємств, а після того, як повноваження їх проведення надаються спеціалізованим фірмам — вони часто обліковуються як надані послуги.

Висновки. Тертиаризація проходить в економіці України під впливом внутрішньої логіки розвитку та в контексті світового процесу переходу більшості економік світу до постіндустріальної стадії розвитку.

Продуктивність праці в економіці збільшується за рахунок, переважно, випереджального зростання продуктивності праці в третинному секторі, в той час як зменшення кількості зайнятих та відносної частки у валовій доданій вартості у первинному секторі не супроводжується зростанням продуктивності праці. Подальше вивільнення робочої сили з первинного та вторинного сектора економіки має супро-

Розділ 2. Проблеми економіки АПК, ... шляхи їх вирішення

воджуватись значним підвищенням продуктивності праці в даних секторах, що дозволить збільшити частку третинного сектору економіки відповідно до світових тенденцій. Оптимізація секторальної структури економіки стримується:

- низькою платоспроможністю населення, а отже високою долею витрат на продукцію первинного та вторинного секторів;
- орієнтацією на експорт продукції добувної та переробних виробництв;
- відносними низькими темпами зростання продуктивності праці в первинному секторі, що не дозволяє вивільнити значні людські ресурси з даних галузей і не сприяє підвищенню вимог до якості робочої сили в національній економіці.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаврилишин О.* Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 384 с.

2. *Иноземцев В.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. — М.: Логос, 2000. — 458 с.

3. *Шкаратан О. И., Иняевский С. А.* Классификация отраслей экономики как инструмент анализа тенденций ее трансформации: Препринт WP1/2007/04. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2007. — 20 с.

4. *Havlik P.* Economic restructuring in the new EU Member States and selected Newly Independent States: Effects on Growth, Employment and Productivity [Електронне джерело] // — INDENIUS Papers. — Режим доступу: http://www.oenb.at/en/img/havlik_tcm16-52579.pdf. Назва з екрану.

Надійшла до редколегії 30.09.2010